

ПАЛЕОСЛАВІЯ Й ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА І НЕІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ

Болдирєв Ростислав Васильович

д-р філол. наук, проф., акад. АН ВШ України

Український гуманітарний інститут

(кафедра романо-германської філології

й порівняльно-історичного і типологічного мовознавства)

Порівняльно-історичне дослідження лексичних систем слов'янських мов у координатах індоєвропейської етимології розширює можливості відтворення важливих фрагментів формування словникового складу праслов'янської мови, як і їх пізніших рефлексів доісторичної та ранньоісторичної доби.

Ключові слова: кодифікація, Палеославія, Євроафразія, ізоглоси, реконструкція.

До важливих завдань сучасного індоєвропейського, зокрема слов'янського, мовознавства належать ареально-хронологічна стратифікація й реконструкція фрагментів "культурного" словника праіндоєвропейської мови й етимологічна кодифікація сегментів архаїчних шарів палеослов'янської лексики у координатах формування етномовного ландшафту Давньої Європи й Афроазійського регіону.

1. Складні доісторичні й історичні етноміграційні процеси, їх впливи на розвиток давніх і сучасних індоєвропейських мов розглядаються в дослідженнях Г. Мейера і П. Кречмера, О. Брюкнера і А. Мейє, Е. Бернекера і М. Фасмера, Й. Шмідта і О. Шрадера, В. К. Ернштеда і А. Кюні, Х. Кронассера і Й. Фрідріха, Я. Вакернагеля і К. Броккельмана, Е. Лароша і Дж. Х. Грінберга, А. Вальде і Ю. Покорного, О. Беліча і В. Абаєва, Л. А. Булаховського і Є. Куриловича, Х. Педерсена і В. Порцига, Д. Дечева і Х. Барича, Т. Барроу і О. Семеренї, Г. Моргенштерне і Б. М. Гранде, В. Георгієва і І. М. Дьяконова, Р. А. Агаряна і М. С. Трубецького, Г. Б. Джаукяна і М. А. Шанідзе, Е. Чабея і А. В. Десницької, С. Б. Берштейн і Фр. Славського, К. Г. Менгеса і І. М. Дунаєвської, О. С. Мельничука і Р. Олеша, В. М. Топорова і Вяч. Вс. Іванова, Г. А. Клімова і В. В. Мартинова, К. Мошинського і Х. Шустера-Шевца, О. М. Трубачова і А. Є. Супруна, П. П. Криценка і М. І. Толстого, Т. В. Гамкрелідзе і В. М. Ілліча-Світича, О. Б. Ткаченка і Т. Б. Лукінової, А. П. Непокупного і В. В. Німчука, В. М. Русанівського і Ю. Удольфа, В. Г. Складенка і Г. П. Півторака, І. А. Стоянова і Р. В. Болдирєва та ін.

2. У контексті реконструкції фрагментів поняттєво-семантичного корпусу праіндоєвропейської мови як рефлексів протокультури давніх індоєвропейців особливого значення набуває – з огляду на авторитетність лінгвістичної експертизи – власне етимологічна інтерпретація зв'язку праіндоєвропейських термінологічних номінацій (та їх пізніших лексичних кореспонденцій, зокрема, у слов'янських мовах) деяких видів диких і культурних рослин з афроазійськими міграційними термінами, що розширюють можливості наближення до адекватного декодування певних семантичних компонентів у структурі ритуально-міфологічних уявлень людини про навколишнє середовище і Всесвіт.

3. До класу палеослов'янських утворень загальнопраіндоєвропейського й діалектнопраіндоєвропейського походження на позначення найдавніших культурних зла-

ків (з пізнішими рівнями семантичних змін від узагальнених семантем типу "злаки" – "зерно" до семантики певних видів злакових культур) належать різні за етимологічною стратифікацією термінологічні серії: 1) *спільноіндоевропейські номінації* (праслов. *руго "полба" – праінд. *r̥^[h]ṷg- "пшениця", *r̥ṷgo- "зернина"; давньоруськ. *овинь* "будівля для сушіння хліба у снопах; сушарка для зерна" – праінд. *ṷeṷo- "ячмінь; [хліб на корені]"); 2) *праіндоевропейсько(діалектно) – прасемітські ізоглоси* (праслов. *bṷgъ "вид проса; [ячмінь]" – праінд. *b^[h]ar- // *b^[h]ar(s)- // *bhar-(e)s- // *bh(ə)r(s)- "зерно; крупа; полба; дике просо; ячмінь" – прасеміт. *barr- // *buṷg- // *b-r-(r)- "зерно; обмолочене зерно"); 3) *праіндоевропейсько(діалектно) – прапівнічнокавказькі ізоглоси* (праслов. *gṷzъ "жито" – праінд. *ṷrug^[h]ṷo- // *rugṷio- // *rugṷhi(o)- "жито" – прапівнічнокавк. [прасхіднокавк.] *gəkkṷn "овес; пшениця"; праслов. *ovъzъ // [*ovъzъ, *avъzъ] "овес" – праінд. *(H)awṷg- // *awṷg- // *awṷg- "злаки; оves" – прапівнічнокавк. *HVbVgV // *HVgVbV "вид злака: жито, оves").

4. Етимологічна інтерпретація фрагментів "культурного" Словника Палеославії та їх пізніших інфільтрацій у мовний простір історичної Славії відтворює надзвичайно складний ландшафт міжмовних контактів праслов'ян з іншими давніми індоєвропейцями й неіндоєвропейськими сусідами на теренах Євразії. Термінологічний код Палеославії й історичної Славії віддзеркалює у семантичних масштабах динаміку формування певних компонентів культурної парадигми народів Євразії. Тут, зокрема, виділяються праіндоевропейські номенклатурні пласти із збереженням давніх євразійських міграційних термінів та пласт праіндоевропейсько(діалектно)-прасемітських (можливо афразійського походження) термінологічних ізоглос.

4.1. Праслов. *руго "полба, пшениця спельта, *Triticum spelta* L." і пов'язані з ним спільнокореневі утворення праслов. *ругъ "пирій; полба" й *ругъь "пирій", представлені в укр. *пирій* "Agropyrum Gärtn. subg., Elytrigia Desv.; *Triticum repens*", діал. *перій* "тс.; тимофіївка альпійська, *Phleum alpinum* L., стоколос безостий, *Bromus inermis* Leyss. [L]; стоколос покривельний, перій лісовий, *Bromus tectorum* L.", ст. *пиро* "edor, жито" (XVII ст.), рос. *пырей* "вид дикої пшениці, *Triticum repens*; (діал.) мітлиця звичайна, *Agrostis vulgaris* With.; куничник ланцетний, *Calamagrostis lanceolata* Roth.", білор. *пы́рнік* "пирій", діал. *пыра́й, пырэ́й, пурэ́й, пыра́віца, пыра́ўка* "тс.", давньорус. *пыро* "полба, пшениця спельта, *Triticum spelta* L.; хлібна рослина", чеськ. руг. "пирій, бур'ян", заст. діал. руг. словацьк. руг "тс", верхньолюж. руг "пирій повзучий, *Agropyrum repens* (L) P.V.", нижньолюж. руг "пирій", ругjo, польськ. perz "пирій" (< *ругъ або *ругъь), ругzówka "вид мітлянці, *Agrostis stolonifera*", болг. *пирей* "пирій", *пирѣн* "цинодон пальчатий, свинорий, *Cynodon dactylon* (*Triticum repens*); пирій" (Геров), *пиръ* (Геров), *пирóвина* "тс." (Геров), макед. *пиреј* "пирій" (Геров), серб. *пйр* "полба, пшениця спельта, *Triticum spelta* L.; пирій повзучий, *Agropyrum repens* (L.) P.V. [*Elytrigia repens* (L) Desv.]", *пиревина* "пирій повзучий, *Agropyrum repens* (L) P.V. [*Elytrigia repens* (L) Desv.]", *пирóвина* "тс.", *пирóвница* "полбяний хліб", *пирóвйште* "поле засіяне полбою", словен. риг (чол. р.) "полба", рiга (жін. р.), рiгiка, рiгje (збырн., сер. р.), рiгjevíca "тс.; пирій", рiгmica "пирій", русько-церковносл. *пыро* "жито, або просо", старосл. *пыро* "полба"; слов'янські лексичні форми вважаються спорідненими з давніми індоєвропейськими утворен-

нями у межах балто-греко-індогерманських ареалів – пруськ. *puge* "стоколос, пажитниця", литов. діал. (жем.) *rūgaī* (мн.) "озима пшениця", литов. *rūgas* "зерно озимої пшениці", латис. *rūgi* "озима пшениця", грецьк. *πῦρός* "пшениця; пшеничне зерно", гом. *πῦρόι* "пшениця", дор. *σπῦρός* "пшениця; пшеничне зерно", *πῦρήν* "зернина, кісточка (плоду); ядро", гом. *πῦρνον* "пшеничний хліб, булка", давньоінд. *rūga-* "пиріг, корж" та давньоангл. *fyrg* "пирій", що продовжують праіндоєвр. **rūgo-* "зернина", пов'язане з праіндоєвр. **r^hūg-* "пшениця", яке іноді розглядається як давній євразійський міграційний термін на позначення культурних і диких видів пшениці, пор., зокрема: давньотюрк. *buɣdaj* "пшениця (Махмуд Кашгарський); пшениця – жертвна їжа (Тюркські тексти з Турфану)", *buɣaj* "пшениця" (Махмуд Кашгарський), з якими зближуються азерб. *bugdaj* "пшениця", *bugda*, уйгур. туркмен. *bugdaj*, турецьк. *buğday* "тс." (у словосполученні *delice buğday* "пажитниця"), узб. *bugдой* "пшениця", алтай. *пуудай* (В. Вербицький), ойрот. кирг. *буудай*, хакаськ. *пугдай*, казах. к.-калп. *бидай* "пшениця" та башк. татар. *борай* "полба" й чуваськ. *пйри* "полба"; 2) старомонг. *buɣdai* "пшениця", до якого зводиться монг. *буудай* (*buudai*) "тс." та ін. [ЕСУМ 2003, 373; Лексикон... 1973, 44, 174, 498; Фасмер III 1971, 419; Преображенский II 1959, 159; Черных 1956, 67; Черных 1956, 67; Черных II 1993, 35; Срезневский II 1958, 1759; Беринда 1961, 104; Німчук 1992, 268; Меркулова 1964, 75–76; Слоўнік IV 1984, 206–207; Brückner 1957, 402, 647–648; Holub 1937, 231; Holub–Lyer 1967, 407; Machek 1957, 409; Machek 1968, 502; Machek 1954, 283; Schuster–Šewc 1978 –, 1197; Mucke 1966; Zeman 1967, 379; Геров IV 1977, 33; Slověnski... 1962, 579, 580; Skok II 1972: 660; Miklosich 1886, 269; Бернштейн 1974, 290–291; Meillet 1902–1905, 405; Vondrák I 1906, 104; Trautmann 1910, 412; Trautmann 1923, 232; Fraenkel I 1962, 671; Boisacq 1907–1916, 125–126; Prellwitz 1905, 392; Solmsen I 1909, 125–126; Frisk II 1969, 631; Uhlenbeck 1898–1899, 172; Hoops 1905, 344, 368; Pokorny I 1959, 850; Гамкрелидзе – Иванов 1984, 657–658, 868; Древнетюркский... 1969, 120; Севортян 1966, 158; Егоров 1964, 148; Древняя... 1985, 80, 81; Древний... 1988, 121–127].

4.2. Праслов **bъгъ* "вид проса; [ячмінь]" (< **bh_g-*), представлене в укр. діал. *бор* "дике просо, мишій, *Setaria italica* P. B., *Setaria glauca* P. B., *Setaria viridis* P. B., (Beauv.)", рос. діал. *бор* "чорне, пташине просо, *Panicum miliaceum*, *Milium effusum* L.; просо, *Setaria italica*; куряче просо, *Panicum Crus Galli*; тимофіївка, *Phleum*; засівне просо, *Panicum miliaceum* L.", давньорус. *боръ* "різновид проса, *Panicum*", польськ. *ber* "італійське просо, *Panicum italicum*; фенхель" (род. відм. *bra*), чеськ. *bèr* "різновид проса, *Setaria*" (род. в. *bru*), старочеськ. *ber* "просо, *Panicum*" (род. в. *bra*, *bru*), верхньолуж. *ber* "вид проса, *Setaria italica*", *bor* "тс.; просо, манник", нижньолуж. *ber* "дрібнозернисте просо, *Setaria italica*", серб. діал. *bâr* "вид проса, *Setaria italica* Beauv.", словен. *bâr* (*bâr*), *ber*, *bîr* "тс.", загальноприйнятої етимології не має; переважно пояснюється як ступінь редукції праінд. **bher-* "бути гострим" через те що ця злакова рослина має остюки; зближується також з латин. *far* (первісно **farr*, род. в. *farris*) "полба, *Friticum spelta*; крупа, борошно" (<**far[o]s* // **far[e]zes* // **fars* // **fars-es*, пор.: *Порциг* 1964, 164; *Safarewicz* Rot. 27), оськ. умбр. *far* (род. в. *farer* < **farser*, пор.: *Порциг* 1964, 164; *Planta* Gr. d. osk.-umbr. Dialekte II 71; Buck–Prokosch Element

d. osk.- umbr. Dialekte 81) "тс.", гот. *barizeins* "з ячменя, κρίθινος", давньоісл. *barr* "зерно, ячмінь", давньоангл. *bege* "ячмінь" (<*bar[a]z- // *bar[i]z-) й латиськ. *barība* "харчування", *baruōt* "годувати, відгодовувати", алб. *bar* "трава, сіно" та більш віддалені давньоірл. *bairen* "хліб" (<*bharigenā), новоірл. *bairean*, вал. корн. брет. *bara* "тс." (<*bharag-, *bharagen-, пор.: *Порциг* 1964, 185; *Zupitza KZ* 36; *Pedersen Kelt. Gr.* I 101, II 25) і давньоінд. *bhārvati* "жує, харчується", грецьк. φέρβω "пасу, годую" (*Маковський Етимологія* 1965, 251); тлумачиться ще як ізольоване субстратне неіндоєвропейське утворення (*Machek* 1968, 51; *Machek* 1957, 29; *Machek* 1954, 294) або як пов'язане з праіндоєвр. *b^hars- // *bhar-es- // *bh(ə)r(s)- "зерно, крупа" ареальне запозичення з прасеміт. *bar- // *burr- // *b-r-(r)- "зерно, обмолочене зерно", представленого у гебр. *bar* "обмолочене зерно, обмолочений хліб", араб. *burr-(un)* "пшениця", півд.-арав. сокотр. *bor*, мехрі *barr* "зерно, пшениця", що, очевидно, пов'язані з іншими афроазійськими термінологічними утвореннями типу єгипет. *b.t* "вид зерен" і берб. (туарег.) *ābōra* "сорго з великими зернами" та кушит. (беджа) *biltu* "просо", агав (куара) *bōrta*, сомалі *bur* "зерно" [ЕСУМ I 1982, 229, 233, 234, 260; Болдирев 1999, 122–123; Фасмер 1986 I, 193, 197; Brūkner 1957, 21; Schuster–Šewc Probeheft 1978, 25; Младенов 1941, 44; БЕР 1971 I, 75; Skok 1071 I, 108–109, 198; Sl. prasl. 1974 I, 330–331, 465; Sadn.–Aitz. VWB. 1963 I, 393–394, 395–396; Трубочев 1960, 9; Мартынов 1983, 78–79; Berneker 1925 I, 74–75; Trautmann 1923, 27; Mühlenbach–Endzelin 1923 I, 265; Meillet 1903 II, 452; Vondrák 1924 I, 282, 356; Meillet Dial. Indoeur. 1908, 19; Pedersen 1913, 54; Льюис-Педерсен 2002, 46–47; Walde–Hofmann 1938 I, 455–456; Çabej E. 1976, 156–158; Jóhannesson 1956, 599, 600; Walde–Pokorny 1930 II 134; Pokorny I 1959, 111, 130; Иллич-Свитыч 1964, 4–5; Möller 1911, 34; Hrozný 1913, 38; Leslau 1938, 98; Cohen M. 1947, 174; Cohen D. 1976, 87; Порциг 1964, 164–165; Гамкрелидзе–Иванов 1984, 872–873; Fronzaroli 1973, 21–22; Оппенгейм 1990, 35; Fronzaroli Studi sul lessico Comune Semitico VI 1969, 296; Древний... 1988, 121–127].

Етимологічна стратифікація лексичного складу Палеославії у координатах простору і часу розширює можливості адекватного виявлення різних культурно-генетичних шарів індоєвропейських і неіндоєвропейських фондів праслов'янського лексикону (III тис. до н. е. – середина I тис. н. е.), особливо корпусу міжнародних міграційних термінів, що об'єктивно сприяє реконструкції серії епізодів доісторичного й історичного етномовно-міграційного поступу на теренах Євразії, які віддзеркалюють вагомні фрагменти досвіду духовного життя давніх індоєвропейців.

Сравнительно-историческое исследование лексических систем славянских языков в координатах индоевропейской этимологии расширяет возможности воспроизведения важных фрагментов формирования словарного состава праславянского языка, как и их более поздних рефлексов доисторической и раннеисторической эпох.

Ключевые слова: кодификация, Палеославия, Евроафразия, изоглоссы, реконструкция.

The comparative-historical investigation of the Slavic lexical systems in the frames of Indo-European etymology broadens horizons of reproduction of significant fragments of the Proto-Slavic vocabulary formation, as their later prehistoric and early-historic reflexes.

Key words: codification, Paleoslavica, Euroafroasia, isoglosses, reconstruction.

Література:

1. *БЕР* – Български етимологичен речник. – Т. II (И-крепя). – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1979. – 740 с.
2. *Беринда 1961* – Лексикон словенороский Памви Беринди / Підготовка текста і вступна стаття В. В. Німчука. Відповід. редактор К. К. Цілуйко. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
3. *Бернштейн С. Б.* "Общекарпатский диалектический атлас" и некоторые проблемы южнославянского этногенеза / Бернштейн С. Б., Гиндин Л. А., Клепикова Г. П. // Славянское языкознание: IX Международный съезд славистов (Київ, сентябрь 1983 г.). – М.: Наука, 1983. – С. 3–17.
4. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – Т. I. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 384 с.
5. *Георгиев В. И.* Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков / В. И. Георгиев. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 318 с.
6. *Георгиев В. И.* Проблема возникновения индоевропейских языков / В. И. Георгиев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1.
7. *Геров Н.* Речник на българския език / Н. Геров. – Ч. IV. П. – София: Български писател, 1977. – 419 с.
8. *Десницкая А. В.* К вопросу о раннеисторических языковых связях восточных славян с балканским лингвистическим ареалом / А. В. Десницкая // Славянское языкознание: IX Международный съезд славистов (Київ, сентябрь 1983 г.). – М.: Наука, 1983. – С. 76–94.
9. *Древнетюркский... 1969* – *Древнетюркский словарь* / Редакторы: В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. – Л.: Наука, 1969. – 876 с.
10. *Древний... 1988* – *Древний Восток: этнокультурные связи* / Отв. редакторы Г. М. Бонгард-Левин, В. Г. Ардзинба. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – 341 с.
11. *Древняя... 1985* – *Древняя Анатолия* / Редколлегия Б. Б. Пиотровский (председатель), Вяч. Вс. Иванов, В. Г. Ардзинба. – 256 с.
12. *Егоров В. Г.* Этимологический словарь чувашского языка / В. Г. Егоров. – Чебоксары: Чувашское книжное изд-во, 1964. – 356 с.
13. *ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У семи томах / Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – Т. 1–4. – К.: Наук. думка, 1982–2003.
14. *Иванов Вяч. Вс.* Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Вяч. Вс. Иванов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5–23.
15. *Иванов В. В.* Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1974.
16. *Калужская И. А.* Из албано-восточнороманских лексических соответствий / И. А. Калужская // Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. Вып. 8. – М.: Наука, 1983. – С. 123–146.
17. *Клепикова Г. П.* Славянская пастушеская терминология / Г. П. Клепикова. – М., 1974. – 216 с.
18. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – 288 с.
19. *Лексикон... 1973* – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підготував до видання В. В. Німчук. Відповід. редактор К. К. Цілуйко. – Київ: Наук. думка, 1973. – 544 с.
20. *Льюис-Педерсен 2002* – Льюис Г. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков / Г. Льюис, Х. Педерсен; пер. с англ. Изд. 2, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 512 с.
21. *Макаев Э. А.* Общая теория сравнительного языкознания / Э. А. Макаев. – М.: Наука, 1977. – 205 с.
22. *Меркулова В. А.* О некоторых принципах этимологии названий растений / В. А. Меркулова // Этимология [1964]. Принципы реконструкции и методика исследования. – М.: Наука, 1965. – С. 72–87.
23. *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език / С. Младенов. – София, 1941.

24. *Нерознак В. П.* Языковой союз / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Науч. изд-во "Большая российская энциклопедия", 2002. – С. 617–618.
25. *Нерознак В. П.* Палеобалканские языки / В. П. Нерознак. – М., 1978. – 231 с.
26. *Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексичі української мови / В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 416 с.
27. *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. – Т. II. – М.: ГИС, 1959. – 420 с. (Пагинация первого издания: С. 721–1140) 144 с. [*Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка. Выпуск последний (тело-ящур) // Труды Института русского языка. – Т. I. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949].
28. *Севортян Э. В.* Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке: Опыт сравнительного исследования / Э. В. Севортян. – М.: Наука, 1966. – 438 с.
29. *Слоўнік IV 1984 – Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т.* – Т. IV. П-С / Уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Романовіч і інш.; Рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 616 с.
30. *Срезневский И 1958 – Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.* Труд И. И. Срезневского. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – Том второй. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1895. – 1803.; То же: Словарь древнерусского языка. Составил И. И. Срезневский. – Т. II. – М.: ГИС, 1958.
31. *Топоров В. Н.* Πύσσων, ἄλι Βυθῆνυα, бадьяк и др. / В. Н. Топоров // Этимология. 1974. – М.: Наука, 1976. – С. 3–15.
32. *Трубачев О. Н.* Из истории названий каш в славянских языках О. Н. Трубачев // *Slavia*, 1960. – № 29. – С. 1–30.
33. *Трубецкой Н. С.* Вавилонская башня и смешение языков / Н. С. Трубецкой // Евразийский временник. – Т. III. – Берлин, 1923.
34. *Трубецкой Н. С.* Мысли об индоевропейской проблеме / Н. С. Трубецкой // Вопросы языкознания. – 1958. – № 2. – С. 65–77.
35. *Шарадзенидзе Т. С.* Родство языков, процессы дивергенции, конвергенции и соответствующие классификации языков мира / Т. С. Шарадзенидзе // Теоретические основы классификации языков мира: Проблемы родства. – М.: Наука, 1982. – С. 63–107.
36. *ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* / Под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–10. – М.: Наука, 1974–1983.
37. *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch / E. Berneker. – B. I. – Heidelberg: Winter, 1925. – 760 s.
38. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego A. Brückner. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – 806 s.
39. *Cohen D.* Dictionnaire des racines sémitiques / D. Cohen. – Paris. – La Haye: Mouton, 1976.
40. *Cohen M.* Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-semitique / M. Cohen. – Paris, 1947.
41. *Crânjală D.* Rumunské vlivy v Krpatech / D. Crânjală. – Praha, 1938.
42. *Çabej E.* Studime etimologjike ne fushë të shqipës / E. Çabej. – Tiranë, 1976. – 617 f.
43. *Holub J.* Stručný slovník etymologický / J. Holub. – Praha: Nakladem České Grafické Unie A.S., 1977. – 364 s.
44. *Hoops J.* Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum / J. Hoops. – Strassburg, 1905.
45. *Hrozný F.* Das Getreide im alten Babylonien / F. Hrozný. – Wien, 1913.
46. *Jokl N.* Linguistisch-Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen / N. Jokl. – Berlin; Leipzig, 1923. – 278 s.
47. *Kluge Fr.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Fr. Kluge, W. Mitzka. – Berlin: [Walter de Gruyter], 1967. – 915 s.
48. *Laslau W.* Lexique Sogotri / W. Laslau. – Paris, 1938.
49. *Meillet A.* Les Dialectes indo-européens / A. Meillet, 2nd ed. Paris, 1922.
50. *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave / A. Meillet. – Paris, Bouillon, 1902–1905.

51. *Miklosich F.* Etimologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien, 1886.
52. *Möller H.* Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch / H. Möller. – Göttingen, 1911.
53. *Mühlenbach–Endzelin* – Mühlenbach K. Lettisch – deutsches Wörterbuch / K. Mühlenbach. Ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. – B. 1–6. – Riga, 1923–1946.
54. *Otrębski J.* Lateinische Wortdeutungen / J. Otrębski // KZ. – Bd. 84. – 1970. – S. 83 – 84.
55. *Pedersen H.* Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen / H. Pedersen. B. 1–2. – Göttingen, 1909–1913.
56. *Preifer W.* Etimologisches Wörterbuch des Deutschen / W. Preifer. – München: [Deutscher Taschenbuch Verlag], 1999. – 1666 s.
57. *Pokorny J.* Indogermanisches etimologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bd. I. – Bern; München, 1959.
58. *Rakstu krājums, veltījums akademikim profesoram Dr. Jānim Endzelinam.* – Riga, 1959.
59. *RÉS 1921–1981* – Revue des études slaves. – T. 1–53. – Paris.
60. *Sadn.–Aitz.* – Sadnik L. Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen / L. Sadnik, R. Aitzetmüller. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1963–1975. – B. 1–6. *Sandfeld Kr.* Linguistique balanique: Problèmes et resultants / Kr. Sandfeld. – P.: [S.l.], 1930.
61. *Schuster–Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache / H. Schuster–Šewc. – Bautzen : VEB Domovina, 1978–1996. – B. 1–5 (H. 1–24).
62. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / P. Skok. – Zagreb: JAZU, 1971–1973. – Knj. 1–3.
63. *Sl. prasl.* – Słownik prasłowiański: Opracowany przez zespół Zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk: Ossolineum, PAN, 1974–2001. – T. 1–8.
64. *Slovénski... 1962 – Slovénski pravopis /* Izdala Slovénka Akademija znánosti in umétnosti. – Ljubljana: Državna založba Slovénije, 1962. – 1054 s.
65. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – T. I – V. (A – Łu). – Kraków: [Towarzystwo miłośników języka polskiego], 1952 – 1978.
66. *Solmsen F.* Beiträge zur griechischen Wortforschung / F. Solmsen. – Teil. 1. – Strassburg, 1909.
67. *Trautmann R.* Baltisch-Slavisches Wörterbuch / R. Trautmann. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1923. – 382 s.
68. *Vondrák W.* Vergleichende slavische Grammatik / W. Vondrák. – B. 1–2. 2. Aufl. Göttingen, 1924–1928.
69. *Walde–Hofmann* – Walde A. Lateinisches Etymologisches Woerterbuch / A. Walde. – 3e Auflage, bearb. bei J. B. Hoffmann. Heidelberg, 1938.
70. *Walde–Pokorny* – Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen / A. Walde, J. Pokorny. – Bd. I – III. – Berlin; Leipzig, 1927 – 1932.
71. *Zeman H.* Słownik gornoluzycko-polski / H. Zeman / Redaktor naukowe K. Polański. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 680 s.
72. *ZVSZ 1981* – Kopečný F. Zakladni Všeslovanska slovní Zasoba / F. Kopečný. – Praha: Academia, 1981. – 483 c.